

УДК 141. 30 (091) (44) "19" (092) Марітен

ДЕМОКРАТІЯ ЧИ ЛІБЕРАЛЬНА ПЕРМІСИВНІСТЬ? АНАЛІЗ СУСПІЛЬНИХ ІДЕЙ Ж. МАРІТЕНА

Оксана Маліновська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

З'ясовано сутність феномена "пермисивність", притаманного сучасній цивілізації, та його принципову несумісність із концепцією "нової демократії" Ж. Марітена на засадах інтегрального гуманізму. Проаналізовано персоналістські основи творення християнської демократії. Показано вплив практичного втілення томізму на становлення пріоритету духовно-моральних цінностей як вектора досягнення загального блага.

Ключові слова: пермисивність, свобода, демократія, інтегральний гуманізм.

В Україні соціально-філософська проблематика у творчості Ж. Марітена (1882–1973) не досліджувалася, хоча персоналістська концепція інтегрального гуманізму французького мислителя є вельми актуальною для держави в часі розбудови християнської демократії та становлення громадянського суспільства. Будучи однією зі 172 країн, з якими Святий Престол має зносини за посередництва нунціїв, Україна входить до храму, офіційною доктриною якого є томізм (філософсько-теологічне вчення св. Томи Аквінського), що йому Ж. Марітен інтегрально слідував. При з'ясуванні історичних реалій цілком імовірним може виявитися той факт, що соціальне вчення Ж. Марітена мало безпосередній вплив і на осмислення суспільно-політичних процесів у радянській на той час Україні. Це могло здійснюватись через таких сподвижників української церковної єдності, як А. Шептицький та Й. Сліпий, що, ведучи боротьбу із "пан-нівелюючим" тоталітаризмом, співпрацювали з Ватиканом, зокрема, з Папою Йоаном XXIII – прибічником ідей Ж. Марітена. Тому дослідження інтелектуальної спадщини Ж. Марітена, його поглядів на історію політичних режимів є для сьогодення тим об'єктивним намаганням слідувати істині, що може виявити не одну фальсифікацію в українській (і світовій) історії, яку продовжують творити сучасність та лженаукові системи. І таким чином уникнути помилок, яких припустилися в минулому через духовне засліплення, що й надалі залишається неспростовною загрозою, зважаючи на однобоке трактування загального блага (як достатку, гіпертрофованого матеріального добробуту) і знецінення таїнства людської особистості через прогрес та глобалізаційні процеси в ХХІ столітті. Соціально-філософська проблематика у творчості французького католицького мислителя й надалі залишається гостро актуальною, оскільки незмінною залишається основна причина непорозуміння: одні приймають науку Христа, інші – ні.

Цього питання у своїх публікаціях побіжно торкалися с. С. Аверінцев [1], А. Барс [8], Н. А. Бердяєв [2], Б. Л. Губман [3,4], Ж. Дожа [9], К. М. Долгов [5], Е. Жільсон, І. С. Захара, П. де Лоб'є [6], Ю. Майка [7], Р. Цяпало. Зважаючи на таку коментаторську літературу, наша розвідка головно ґрунтуватиметься на аналізі оригінальних франкомовних джерел пера самого томіста, що містять суспільну проблематику [10; 11; 12].

Підвалини соціально-філософської концепції Ж. Марітена, безсумнівно, слід шукати в персоналізмі св. Томи Аквінського, а самі погляди французького мислителя – розглядати в контексті аналізу праць християнських філософів і теологів (у тому числі й папських енциклік), що сприяли томістському відродженню кінця XIX століття; не можна оминати ще й представників інших філософських течій, чії ідеї Ж. Марітен спростовував (критика картезіанства, кантіанства, берґсонізму, марксизму etc.). Зазначмо, що в Католицькій Церкві Європи ідеї соціального християнства розвивалися здавна, а 1891 року одержали й офіційне визнання у відомій енцикліці Папи Лева XIII *Reverentiam*. Так поступово склалося розвинуте соціальне вчення Католицької Церкви. Сьогодні воно пропонує християнські відповіді на всі запитання, у тому числі міжрелігійні, культурні й соціально-економічні. Релігія, таким чином, може спонукати людей не лише до особистісної добродітності, а й до чесної праці, до покращення політичних та економічних систем, до благочинності й доброзичливого діалогу з усіма людьми доброї волі.

Своєю творчістю Ж. Марітен долучився до томістського ренесансу, історична значимість якого полягає в тому, що представляє тривалу й прогресивну співпрацю Церкви й мирянського християнства, засновану на загальних принципах і живій традиції. Засадничо його ініціатором був Папа Лев XIII (1878–1903), а одним із перших видатних зодчих – Кардинал Дезіре Мерсьє. Такі теологи, як Зіґліара, дель Прадо, Білло, Гардейль, Гарігу-Лагранж, Шарль Журне, долучились до відродження вчення св. Томи як філософа й поета; цей рух викликав також жвавий інтерес у некатолицьких колах та університетських центрах, зокрема в Англії й Америці. Відомо, що в останній повернення метафізики, значимість якої для прийдешньої культури, на думку Ж. Марітена, визначальна, відбувалося під егідою св. Томи Аквінського зокрема завдяки творчості д-ра Феллана та Етьєна Жільсона (з Інституту медієвістики в Торонто), а також Мортімера Адлера й багатьох інших філософів.

Наприкінці XIX століття суперечки між католиками-лібералами й прибічниками “соціального католицизму”, усе відчутніші розходження в розв’язанні практичних проблем, які турбували Ватикан, вимагали вироблення чіткої позиції з низки конкретних питань. Праці Фрібурзької унії* (1884) полегшили це завдання. І як зазначає Ю. Майка, “фактором, що відіграв визначальну роль у зміні підходу Апостольської Столиці до соціальних проблем, став особистий виступ з питань

* Її засідання відбувалися в католицькому університеті в м. Фрібурзі (Швейцарія); дані напрацювання послужили основою для розробки енцикліки “*Reverentiam*” (1891).

соціальної політики самого Папи, яким у 1878 р. став Вінченцо Джоакіно Печчі (1810–1903)" [7, с. 291].

Розуміючи, що між Церквою і сучасним світом прірву долати стає дедалі важче, Лев XIII висунув гасло "assomodata renovatio" [7, с. 292] – пристосування християнства до нових умов. Намагаючись привести католиків до згоди й взаємопорозуміння та вказати їм орієнтири їхньої діяльності, Папа видав цілу серію енциклік**, у яких упорядкував християнську позицію не лише в царині філософії та богослів'я, а й суспільно-політичного життя.

В історії сучасної християнської філософії (для Ж. Марітена – у площині визначення векторів діяльності), доленосною стала енцикліка Лева XIII *Aeterni patris* (1879), у якій систематизовано погляди св. Томи Аквінського, а томізм офіційно визнано основою католицького світогляду. Таким чином розв'язано давню суперечку між католиками – прибічниками августиніанства й томізму. Відтак офіційна католицька доктрина ставила інтелектуалізм Томи понад волюнтаризм Августина.

Борючись із посереднім інтелектуальним рівнем на семінарах*** та заохочуючи до вивчення творів св. Томи, Папа з допомогою Ангельського Доктора сподівався подолати політичне й соціальне зло свого часу****. Заклик було підтри-

** У "Diuturnum illud" (1881) папа Лев XIII аналізує актуальне питання походження державної влади. Не поділяючи ні теорії суспільного договору, ані поглядів реформаторів і цілковито відкидаючи ідеї "комунізму, соціалізму і нігілізму", він зостається на позиції визнання походження влади від Бога. Енцикліка "Immortale Dei" (1885) присвячена християнському способу державного устрою; у ній спростовується теза про абсолютну рівність людей, критикується теорія суверенності народу, правовий та політичний позитивізм, ідея відділення Церкви від держави, засуджуються факти переслідування релігії й Церкви. Слід підкреслити, що в ній папа закликає католиків не відсторонюватися від політичної діяльності (йому вторить і Ж. Марітен). У "Libertas" (1888) викладено християнську концепцію свободи, яку протиставлено ліберальній концепції, оскільки релігійну свободу не слід сплутувати з релігійним лібералізмом, як і толерантність – ототожнювати з релятивізмом у питаннях істини й релігійних переконань. "Sapientiae Christianae" (1890) уточнює обов'язки християнина-громадянина. Для розвитку католицького соціального вчення, найважливіше значення мала енцикліка "Regum novarum" (1891). І, нарешті, – "Graves de communi" (1901) – присвячена проблемі християнської демократії, основним принципом якої повинна бути турбота про благо людей [7, с. 293-299].

*** Досі християнська філософія зводилася до сентименталізму в школі Руссо й Шатобріана, тож не могла гідно відповісти на запитання, що їх ставили розквіт модерних філософій та НТР, зостаючись ізольованою від актуальності.

**** Мова йде про три явища. Перше: коли природничі науки наприкінці XIX ст. чітко відповіли на запитання щодо способу існування світу; матеріалістична філософія використала ці досягнення, сформулювавши образ світу як самоіснуюче буття без Бога, яке слідує внутрішнім законам. Завданням томізму було протистояти атеїстичному натуралізму й раціоналізму, для чого й знадобилася нова інтерпретація томістських доказів існування Бога та нероздільності природного й надприродного одкровення. Друге: лібералізм (початки якого коріняться у філософії Канта) у всіх його проявах – від індивідуального до суспільного. Папа вказує, що тільки послух Богові робить людину вільною, тоді як у ліберальних доктринах мова йде про свободу без влади, а безбожна держава по суті є диктатурою й тиранією. І третє – це суспільно-політичні питання, пов'язані з капіталізмом, зокрема й проблема майнової нерівності. Папа рішуче відки-

мано, і неотомізм як філософська школа, що інтегрувала елементи феноменології й екзистенціалізму (розгалужуючись на три напрями: консервативний, асимілюючий та екзистенціальний), поширився у Франції (А. Сертійанж, І. Конгар), Бельгії (А. Дондейн, Л. де Рейменер, Ф. ван Стенберген), Німеччині (В. Бруггер, А. Демпф, І. Лоц, М. Грабман, І. де Фріз, К. Ранер), Польщі (К. Войтила), Італії (У. Падовані, Ф. Ольджаті, К. Фабро), Іспанії, США (Р. Хатчінз, М. Адлер) та країнах Латинської Америки.

Тож осмислюючи суспільні явища, Ж. Марітен спирається передусім на томістське вчення, у руслі якого з'ясовує причини, а відтак і можливість вирішення злободенних проблем. Так, французький мислитель констатує поширення у ХХ столітті феномена, котрий с. С. Аверінцев у словнику "Софія – Логос" влучно окреслює поняттям "пермісивної цивілізації" [1, с. 288]. Це – плід нігілізму, атеїзму, пропагуючий ліберальну вседозволеність, яка нерідко сплутується з ідеєю демократичної свободи, що в свою чергу нівелює духовно-моральні цінності. Якщо перефразувати давнє прислів'я – "роби, що хочеш, але пам'ятай про наслідки" – на гасло сучасної доби, то цілковиту слухність матиме: "роби, що хочеш, і тобі за це нічого не буде". Повна безкарність і спростування наявності будь-якого сумління. Для сучасної людини Бог не тільки помер, а й забрав із собою в домовину єдиний орієнтир її життя – совість. Повіривши в це, одразу стало немовби легше дихати, людина узаконила наслідки сексуальної революції, на гуманних (не будь-яких інших) засадах узяла на себе право розпоряджатися не тільки власним, а й чужим, ще ненародженим життям... І це під благовидним прикриттям ідеалами так званої демократії, що начебто пропагує свободу совісті й свободу волі. Однак про яку свободу може йтися взагалі, коли усувається чи пак спотворюється саме поняття совісті, волі, добра?

Причини такого явища, на думку Ж. Марітена, коріняться в антропоцентризмі, за який несе відповідальність головно дух епохи Ренесансу. "Часто зазначалося, що розвиток буржуазного лібералізму, який прагне все обґрунтувати, виходячи з індивіда, котрий сприймається, як маленьке божество, з його вибору, абсолютної свободи власності, комерції і життєвих благ, неминуче завершується етатизмом... Комунізм може розглядатися як реакція на цей індивідуалізм; він претендує на абсолютне звільнення людини, яка стає Богом історії; та в дійсності це звільнення... було б звільненням для колективної людини, а не для особистості, і суспільство як економічна спільнота поневолило б усе життя особистостей, оскільки... те, що робиться заради звільнення колективної людини, обертається поневоленням людських особистостей. Щодо антикомуністичних та антиіндивідуалістичних реакцій тоталітарного чи диктаторського штибу, то вони мають тенденцію повністю вмонтовувати людину в соціальне ціле, де лише одна-єдина особа керівника може насолоджуватися привілеями особистості, і робиться це не заради соціальної спіль-

дас як комунізм, який пропонує лише перенести форми власності з людини на державу, так і капіталізм, що зводить людину до статусу речі, раба. У цьому питанні томізм також покликаний допомогти Церкві розробити власну соціальну концепцію, яка б не зводилася до апологетики соціалізму чи капіталізму [12, с. 121–122].

ноти чи свободи колективної людини, а саме заради суверенної санованості Держави, Держави хижацького типу, чи в ім'я рас і крові" [11, с. 11–12].

Перед лицем буржуазного лібералізму, комунізму й тоталітарного етатизму Ж. Марітен не перестає наголошувати на необхідності нового рішення (персоналістського й суспільного), яке бачить у людській спільноті організацію свободи. Таким чином приходимо до концепції демократії, тобто спільноти вільних людей, яку можна назвати "плюралістичною, оскільки вона вимагає від міста органічних свобод різним духовним об'єднанням і соціальним утворенням, зібраним у ньому, відштовхуючись від базисної спільноти – сім'ї" [10, с. 12].

Ця персоналістська демократія передбачає, що "кожен покликаний в силу загальної гідності людської природи брати активну участь у політичному житті, а носії авторитету, який виступає живою функцією суспільства і втілює реальне управлінське право, повинні вільно призначатися народом. Ось чому у всезагальному виборчому праві міститься перший із практичних кроків, за допомогою яких демократичне суспільство набуває самосвідомості і від чого воно ніколи не повинне відрікатися... Братерство в місті вимагає, аби найвища й найблагородніша чеснота, ця любов, до якої Євангеліє закликала наш невдячний рід, перейшла на рівень політичного життя. Персоналістська демократія, правду кажучи, не може бути представлена поза надбудовою, яку природа й люди, що живуть у часовій цивілізації, отримують на певному етапі від енергій християнської закваски" [10, с. 2–13].

На думку Ж. Марітена, ніщо так не суперечить демократії, як фашистський тоталітаризм – соціал-націоналістичний і націонал-соціалістичний, – коли капіталізм "долається" лише загостренням ним самим породжених хвороб [10, с. 13]. Тому засоби досягнення цілей повинні відповідати самій меті. Так, для здійснення соціального християнського ладу потрібні християнські засоби, тобто справжні справедливі, а якщо необхідно, то й жорсткі, але керовані істинним духом любові. Такий дух властивий ученню св. Томи Аквінського, на яке Ж. Марітен і спирається в розбудові концепції нової демократії.

Отже, відштовхуючись від томістського розуміння особистості, католицький мислитель приходить до визначення основ і принципів соціально-філософського напрямку, який називає інтегральним гуманізмом, або персоналізмом. Філософ розрізняє три етапи в розвитку гуманізму: середньовічний гуманізм із його теоцентричним і сакральним характером; раціоналістичний гуманізм, позбавлений будь-яких елементів духовності; і, нарешті, інтегральний гуманізм, який високо ставить усі людські й громадські цінності, хоча й визнає необхідність підлеглості громадських цілей – як земних і минучих – меті духовній, вищій і вічній. Цю істинну людяну концепцію і подає нам традиція "вічної філософії" – *philosophia perennis* – як синтез античних і християнських основ, принципи якої сформулював св. Тома Аквінський. Услід за Арістотелем Аквінат підкреслює, що політика й економіка належать не до природничих наук, а складають частину етики – науки про людські вчинки. "Її мета, – узагальнює томіст Ж. Марітен, – чесне, добropорядне людське життя тут, на землі: уклад життя, достойний людини і того,

що є головним у ній, тобто духа. Політичні й економічні закони не є законами природи в чистому вигляді, як закони механіки чи хімії, це закони людської діяльності, яка доповнює їх моральними цінностями. Справедливість, людяність, щира любов до ближнього складають суттєву частину самої структури політичної й економічної дійсності. Пригнічення бідних і багатство як самодостатня мета не лише заборонені в особистій моральності, а й *економічно невігідні*, оскільки ске-ровані проти кінцевої мети самої економіки, а її кінцева мета *гуманна*" [11, с. 3].

Щодо дихотомії "природа – культура", то розлам між природничими й гуманітарними знаннями долається в томістському-таки трактуванні сенсу культури. Так, на думку Ж. Марітена (у чийй концепції поняття культури й цивілізації – то-тожні), культура не суперечить природі, будучи повнотою її вияву. Як приклад – томістська теза про те, що людина є особою і водночас уповні нею ще не є. Відтак культура постає плодом актуалізації потенціалу людини (талентів, закладених у ній, які належить розвинути), яка, долаючи траєкторію від "тварини розумної" до вірного слуги, що використовує й примножує ввірені йому таланти, входить у радість свого Пана.

На цій підставі ми поділяємо позицію Ж. Марітена, згідно з якою кожна держава, кожна політична спільнота засадничо повинні бути персоналістськими, а отже, визнавати автономію особистості й полегшувати її розвиток шляхом соціалізації, тобто шляхом входження в різного роду спільноти. Подібне включення особи в суспільне життя має відбуватися свідомо й добровільно. Звідси випливає: будь-яка політична спільнота є спільнотою людей вільних, оскільки свободою волі людина наділена від народження. І, як показує досвід, тільки вибір добра робить людину по-справжньому вільною; натомість зло уярмлює. При цьому критерій їх розпізнавання не ґрунтується на такій хисткій основі, як людина на її свавільних антропоцентричних принципах самовгоджання, – цей критерій визначений Творцем, з чиеї волі все постало. З урахуванням пріоритету духовно-моральних цінностей і побудована концепція нової демократії Ж. Марітена.

-
1. *Аверинцев С.* София – Логос. Словарь. К., 2001.
 2. *Бердяевъ Н.* Неотомизмъ // Путь. Париж. 1925. № 1. С. 135–176.
 3. *Губман Б.* Символ веры Жака Маритена // Маритен Ж. Философ в мире. М., 1994. С. 172–192.
 4. *Губман Б.* Смысл истории: Очерки современных западных концепций. М., 1991.
 5. *Долгов К.* Диалектика и схоластика: Критический анализ философии неотомизма. М., 1983.
 6. *Лобье П. де.* Социальная доктрина Католической Церкви. Опыт воплощения христианского идеала. Брюссель, 1989.
 7. *Майка Ю.* Социальное учение Католической Церкви. Опыт исторического анализа. Рим; Люблин, 1994.
 8. *Bars H.* La politique selon Jacques Maritain. Paris, 1961.

9. *Daujat J.* Maritain un maître pour notre temps. Paris, 1980.
10. *Maritain J.* Christianisme et démocratie. Paris, 1945.
11. *Maritain J.* La personne et le bien commun. Paris, 1947.
12. *Maritain J.* L'Homme et l'Etat. Paris, 1953.

DEMOCRACY OR LIBERAL PERMISSIVENESS? ANALYSIS OF J. MARITAIN'S SOCIAL IDEAS

Oksana Malinovs'ka

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The author clears up the essence of phenomenon of "permissiveness", inherent to the modern civilization and its principal incompatibility with the concept of "new democracy" by J. Maritain on the basis of the integral humanism in the article. The personality basis of creating the Christian democracy is analysed. The author shows the influence of the practical application of Thomism on the foundation of spiritual and moral values in reaching of the universal well-being.

Key words: permissiveness, freedom, democracy, integral humanism.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2002

Прийнята до друку 10. 05. 2003